

Антон Богдалов

**ПРАПОРИ З КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ (М. ПРАГА)
В КОЛЕКЦІЇ НМІУ**

У Національному музеї історії України (НМІУ) зберігаються прапори, що походять з колекції Музею визвольної боротьби України (МВБУ), який знаходився у м. Прага: «Кооперативних курсів української селянської спілки», «П куреня українських пластунів юначок ім. Л. Українки» та «Українського Запорізького полку». Зважаючи на відсутність історичної атрибуції зазначених прапорів МВБУ, основною метою роботи є дослідження діяльності установ та організацій, існування яких було пов'язано з історією вищезазначених музейних артефактів та визначення їх історичного значення.

Під час дослідження автором було виявлено ряд публікацій по дослідженню української еміграції в Чехословаччині та діяльності МВБУ. Привертає увагу праця доктора філологічних наук Миколи Мушинки «Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів», у 1996 р. видана в Мельбурні та у 2005 р. перевидана у Києві. Автором фундаментальних праць з історії української еміграції є Симон Наріжний. У Празі в 1942 р. побачила світ його книга «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами». Пізніше видаються «Матеріали до історії Музею Визвольної боротьби України в Празі» (Цюріх-Вінніпег, 1957–1959).

МВБУ був заснований українськими емігрантами-науковцями завдяки ініціативі історика Д. Антоновича, політичного діяча та дипломата Д. Дорошенка, мовознавця та педагога С. Смаль-Стоцького, вченого-хіміка І. Горбачевського та ін. Отримавши підтримку з боку уряду та президента Чехословаччини Т. Масарика, музей розпочав свою роботу у 1925 р.

З першого та до останнього дня свого існування МВБУ працював виключно на громадських засадах, усі надходження до колекції були добровільною справою небайдужих громадян чи установ, музей не отримував жодних державних дотацій. Музейна збірка нараховувала близько 1 млн. експонатів, про нові надходження до музейної колекції постійно повідомлялося у власному бюлетені МВБУ «Вісті». Серед музейних артефактів були представлені матеріали Української Народної Республіки, Директорії УНР, Західноукраїнської Народної Республіки та їх дипломатичних представництв, матеріали українських громадських організацій на західноукраїнських територіях, які в міжвоєнний період входили до складу Польщі та Чехословаччини, речі з таборів інтернованих вояків армії УНР та Української Галицької армії, персональні фонди українських діячів науки, культури та політики.

В роки Другої світової війни, коли 14 лютого 1945 р. Прагу бомбардували союзницькі війська, трьоповерховий будинок, в якому знаходився музей, був повністю знищений. Колекція із зруйнованої будівлі переїжджає до приміщень Клементинума (єзуїтського колегіуму) та Міністерства внутрішніх справ. В цей час територія Чехословаччини була окупована радянськими військами, а в 1948 р. вона повністю була інтегрована до радянського блоку. В березні цього року музей офіційно був ліквідований. Його Голова – Корнило Заклинський був насильно відправлений на сім місяців до психіатричної лікарні у Богніцях.

Після ліквідації музею його фонди та архіви трьома етапами були вивезені до Радянського Союзу, більша частина була направлена до обласних архівів Радянської України, менша до Москви.

В 1958 р. частина артефактів з празької колекції була направлена до Центрального державного архіву вищих органів влади і управління в Києві, звідти до Центрального державного історичного архіву УРСР.

Відповідно до акту від 29 березня 1962 р. частина цих матеріалів у кількості 30 од. були передані до Державного історичного музею (тогочасна назва НМІУ). Серед переданих матеріалів присутні: вісім печаток деканатів факультетів, комісій та бібліотеки Українського університету

в Празі, два ордена «Залізний хрест» за участь у першому зимовому поході армії УНР, що позначені в акті як «орден (хрест), який видавався Петлюрівським бандитам, що вторглися на територію УРСР з Польщі під проводом генерала Омеляновича-Павленка», нагрудні значки та кокарди, сім головних уборів учасників товариства «Сокіл», нарукавники ОУН, тощо. Присутні у переданій колекції три прапори: «Кооперативних курсів української селянської спілки в Празі, прапор «II куреня українських пластунів юначок ім. Л. Українки» та прапор Українського Запорізького полку, сформованого в Москві з солдатів-українців місцевої залоги 6 (19) серпня 1917 р. (в описі позначений як прапор невстановленої організації українських націоналістів). Матеріали, серед яких була присутня колекція прапорів УНР, відповідно до актів ЦДІА УРСР від 31 березня та 4 квітня 1962 р. були знищені через те, що «не мали історичного та наукового значення» [10, 29].

У ЦДАГО України зберігається алфавітна книга обліку надходжень документації і матеріалів від діячів української еміграції та українських організацій до МВБУ за 1925 р., що складається з 49 сторінок. Можна стверджувати, що облік отриманих музеєм для зберігання предметів вівся, принаймні від самого початку, досить поверхово. Зокрема, є записи на кшталт: «Дві книжечки про Німеччину», чи «Книга (Відень) 1921», «Книга (1921 р.)». Тут зустрічаємо трьох дарувальників музею, які поповнили його колекцію прапорами. Так, 28.08.1925 р. колекція поповнилась українським прапором, який передав до музею п. Микола Янів, 2.07.1925 р. д-р М. Коновалець передає три прапори, обліковані як «Прапор», «Український прапор» та «Український прапор 1924 р.», а 7.07.1925 р. професор О. Лотоцький поповнив музейну збірку «Українським прапором» [15, 12, 14–15, 18]. Враховуючі доволі поверхневу інформацію, що містить єдина наявна книга входжень МВБУ, встановити особистості дарувальників трьох досліджуваних прапорів не вдалось.

Рис. 1.

Перший з досліджуваних прапорів належав Українському Запорізькому Полку, сформованому у Москві з солдатів-українців місцевої залоги 6 серпня 1917 р.

Прапор зшитий з червоної шовкової тканини, двосторонній. З одного боку на синьому тлі присутнє зображення козака з мушкетом, з лівої та правої сторони від якого розміщено по три прапори блакитно-жовтого та червоно-чорного кольорів. По-периметру прапора присутній

напис на чорному тлі золотавими літерами, який місцями втрачено: «Знамено українського запорізького полку». З зворотної сторони в центрі прапора присутнє зображення на блакитному тлі янгола із заплученими очима, який в обох руках тримає мечі, що схрещені між собою. Над зображенням у верхній частині присутній напис золотавими літерами «19–17», у нижній частині під зображенням напис: «За Україну» (рис. 1, 2).

Рис. 2.

Формування Українського запорізького полку у Москві стало можливим як наслідок перемовин і компромісів між Тимчасовим урядом (ТУ) та Українською Центральною Радою (УЦР). В резолюції Другого військового з'їзду, який розпочав роботу в Києві 5 (18) червня 1917 р., у VII та VIII пунктах мова йшла про українізацію війська [8]. Функцію розробки детального плану українізації було покладено на Український Генеральний Військовий Комітет. В окремій резолюції до ТУ учасники з'їзду наголосили на негайній націоналізації українського війська, відокремлення в окремі частини всіх офіцерів, солдатів та поступове відокремлення частин на фронті [4]. Щодо Чорноморського флоту, якій переважно складався з українців, подальше поповнення складу повинне відбуватись виключно за національною ознакою. 10 (23) червня 1917 р. був ухвалений та проголошений текст першого Універсалу УЦР, який, фактично, закликав до автономії у складі держави російської. Питання української автономії вкрай схвилювало представників ТУ. Наприкінці червня за особистим дорученням князя Львова до Києва прибуває делегація на чолі з Керенським. Компромісним рішенням став II Універсал від

3 (16) липня 1917 р., в якому ТУ визнавав українські владні інституції крайовою владою, в свою чергу, ЦР зобов'язувалась не порушувати питання про автономію до скликання Всеросійських установчих зборів, вибори до яких відбулись вже після більшовицького перевороту. Щодо комплектування військових частин, у тексті універсалу було зазначено: «Центральна Рада матиме своїх представників при кабінеті Військового Міністра, при Генеральнім Штабі і Верховному Головнокомандуючому, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, поскільки таке комплектування, по определению Військового Міністра, буде являться з технічного боку можливим без порушення боєспособности армії» [14, 10–11]. Зважаючи на досягнуте компромісне рішення, Керенський обіймаючи посаду військового та морського міністра ТУ, дає дозвіл на формування українських частин у Москві. Про цю подію згадують у періодиці більшовики. Зокрема у № 93 від 4(17).08.1917 р. газети «Извѣстія Петроградскаго совѣта рабочихъ и солдатскихъ депутатовъ», на 4 сторінці у статті під заголовком «Формирование украинских частей в Москве» зазначено: «МОСКВА, 19 июля (1 августа). Военный министр разрешил Московскому военному округу формирование украинских частей в Москве. Будет сформирован Украинский запорожский полк, командиром которого назначен штабс-капитан Захарчук; из украинцев-артиллеристов первой запасной артиллерийской бригады будет сформирован украинский дивизион во главе с подполковником Миклашевским» [13].

Рис. 3.

Остаточно полк був сформовано 6 (19) серпня 1917 р. Його очільник – Святослав Захарчук – уродженець м. Радивілів Волинської губернії. Учасник Першої світової війни у складі 17-ого Архангелогорського полку, який дислокувався у Житомирі. Після звільнення у запас у ранзі штабс-капітана служив у запасних частинах Московської військової округи, з українців якого був сформований Запорізький полк. У листопаді 1917 р. полк залишив місце дислокації та переїжджає до Харкова. З початком нападу на УНР більшовицьких військ полк розміщується у Куп'янську, що у 120 км на схід від міста. Тут він був роззброєний більшовицькими загонами під командуванням Антонова-Овсієнка. Наприкінці грудня більшовики взяли Харків.

Приїхавши до Києва, Захарчук формує 1 сотню куреня Червоних гайдамаків Гайдамацького Кошу Слобідської України, за часів Гетьманату служив у Сердюцькій дивізії Армії Україн-

ської Держави. З приходом до влади Директорії від 14 грудня 1918 р. командував 4-м полком Січових стрільців армії УНР [6].

Другий прапор з колекції МВБУ належав «Кооперативним курсам української селянської спілки в Празі». Прапор зшитий з трьох поперечних полотнищ: синього, сірого та червоного сатину та однієї білої продольної стрічки. На поперечних полосках жовтою фарбою намальовано Сонце, перехрещені снопи і дві руки, які тиснуть одна одну. Навколо них – серп. На білій стрічці присутня назва (рис. 3). Українська селянська спілка, як профспілка незаможних селян, була заснована квітні 1917 р. Ініціаторами створення спілки стали представники від Української партії соціалістів-революціонерів. Під час проведення першого з'їзду УПСР 4–5 квітня 1917 р., було прийняте рішення про заснування спілки, обраний Тимчасовий центральний комітет керівництва організацією, який очолив Микола Стасюк [2].

Рис. 4.

Учасники зборів підтримували політику УЦР у питаннях ліквідації приватної власності, створення власних збройних сил та автономії України у складі федеративної Росії. Одним з активних діячів спілки, був член її центрального комітету Борис Мартос. Очільник багатьох міністерств та колишній Голова Ради Міністрів УНР часів Директорії, після складання з себе повноважень Міністра фінансів, 26 травня 1920 р. емігрує з України. Спочатку Борис Миколайович переїжджає до Німеччини, а в 1921 р. до Чехословаччини. Після поразки у національно-визвольній війні саме Чехословаччина, завдяки лояльності президента та уряду, прийняла на своїй території велику кількість українських емігрантів. На початок 1922 р. кількість українців, що переїхали до Чехословаччини на постійне місце проживання, дорівнювала 20 тис. чоловік [3]. Для загальної координації емігрантського руху, українцями 7 липня 1921 р. був створений Громадський комітет. В квітні 1922 р. Український громадський комітет створює у своїй структурі «Організаційний відділ», який, в свою чергу, координує діяльність «Комісії допомоги селянству». В 1924 р. комісія перетворюється на Українську селянську спілку (УСС), метою діяльності якої стає вирішення різноманітних господарських проблем українського селянства та проведення культурно-освітньої роботи, про що було зазначено в статуті організації [16, 9]. При спілці також функціонувало 8 пересувних бібліотек, які постачали селянам літературу [12, 80–81].

На 1 липня 1924 р. УСС нараховувала понад 1500 членів [9, 311]. Діяльність спілки була відображена у двох періодичних виданнях спілки «Віснику» та журналі «Наша спілка». При спілці було створено кооперативне бюро.

Оселившись у Празі, Борис Мартос стає членом бюро а потім його директором, засновує кооперативні курси. Досить швидко курси були реорганізовані у дворічний Інститут сільсько-господарської кооперації, пізніше у 1922 р. на його базі постала Українська господарська академія у Подебрадах [7].

Після реорганізації кооперативних курсів в академію, було прийнято рішення про відновлення курсів на базі Української селянської спілки. Курси для селянства були відкриті в Празі (на 60 чол.) та у містечку Йозефов (120 чол.). На курсах переважно навчали агрономії та опануванню сільськогосподарською технікою.

Третій прапор з «празької» колекції належав «Пластовому» осередку «II куріння українських пластунів юначок ім. Лесі Українки», що діяв при українській гімназії у м. Ржевнице. Прапор виготовлено з синього сатину з вишитим жовтими шовковими нитками написом «II курінь українських пластунів юначок ім. Л. Українки 1931 дня 27.VI». В центрі зображена квітка лілеї з вписаним у неї тризубом, навколо якого присутній напис «С.К.О.Б». Квітка лілеї – емблема пластового руху (відома як Fleur-de-lis – геральдична лілея) (рис. 4). Авторами символіки є творець першого прапору «Пласту», що побачив світ у 1914 р., літературознавець Мирон Федусевич, та український художник-графік, який втілював у життя заум автора – Роберт Лісовський. «С. К. О. Б.» – загальноживане гасло, привітання, зображення якого доволі часто було присутнє на пластунських прапорах. Перші літери гасла є початковим літерами слів, що характеризують взірцевого пластуна:

Сильний розумом та тілом (символ дуб)

Красний душею (символ калина)

Обережний у задумах та планах (символ гриб)

Бистрий у думці та справах (символ блискавка)

Рис. 5.

Зазначені символи вишиті на краях прапора зі зворотної сторони (мал. 5). В центральній частині прапора із зовнішньої сторони вишито зображення покровителя пластунського руху – св. Юрія, який списом вбиває змія. Його образ впродовж ХХ ст. скаутські та пластунські організації обирали за свого покровителя.

Перші пластунські об'єднання виникають на початку ХХ ст. Офіційно перша така організація виникла у Львові у 1911 р. [1], після чого «Пласт» розповсюджується на західноукраїнських землях. В роки Першої світової війни та в добу національно-визвольних змагань пластунські утворення з'являються у північних та центральних регіонах. Осередками пластунських рухів стають міста Біла Церква, Кам'янець-Подільський, Чернігів, Фастів, Катеринослав, Київ, Вінниця [11]. Після поразки у національно-визвольній війні на поч. 1920-х рр., у таборах інтернованих українських вояків у Польщі діяльність пластунських організацій була відновлена, але через складну політичну ситуацію не набула поширення. Інша ситуація склалась у Чехії. Тут з початком активної української еміграції починають діяти гімназії, університет, громадські організації. Українська гімназія почала діяти у Празі, Модржанах. У Ржевницях, що у 25 км від Праги, гімназія починає діяти з листопада 1927 р. При навчальному закладі розпочав діяльність пластовий кіш. Його ініціатором та організатором був професор Кость Подільський. [17, 6, 10, 15]. Назагал, пластовий кіш, який на 1930 р. нараховував 108 чоловік, складався з п'яти відділів: «ім. Б. Хмельницького», «І. Мазепи», «Т. Шевченка», ровер-скаутів «ім. Пилипа Орлика» та дівочого загону пластунів «ім. Лесі Українки». Пластунські організації налагодили співпрацю з МВБУ, звертаючись до музею з проханням передати книги, які вони розповсюджували серед «Просвіт» та бібліотек. Це може підтвердити лист гуртка старших пластунок «Україна» від 11 жовтня 1935 р., в якому вони висловлюють щире подяку за отримання 74 книг (серед яких: «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя, «Повісті» Т. Шевченка, «Дещо про зразливі недуги» др. Сукованченка, «Русь – Україна, а Московщина – Росія», «Як обрати коня»), які вони зобов'язались передати «Просвітам» на Закарпаття, українським школам у французькому Крезі та Братиславі [18, 105].

Група гімназійних пластунів перед походом Прагою на Всеславянському зїзді скаутів 1931. р.

Рис. 6.

Рис. 7.

У ржевницькому дівочому пластовому загоні «ім. Л. Українки» влаштовувались дискусії та лекції на яких читали реферати, переплітали книжки та виготовляли прапори, старші за віком пластунки займались гімнастикою, влаштовували прогулянки та ватри, колядували, збирали та надсилали одяг та взуття малозабезпеченим сверсникам. Також, пластунки брали участь у світових пластових (скаутських) джемборах. У 1930 р. делегація українських пластунів на чолі з К. Подільським взяла участь у світовому джемборі. В 1931 р. Група українських пластунів, в тому числі загін пластунок «ім. Л. Українки» стали учасниками Всеслов'янського з'їзду пластунів, що проходив у Празі (мал. 6, 7) [5].

Прапор, який перебуває у колекції музею, можна вважати найдавнішим цілим пластовим прапором що зберігається у Музейному фонді України.

Отже, виявлені експонати є важливими історичними пам'ятками, що ілюструють діяльність військових формувань часів національно-визвольних змагань, громадських та молодіжних організацій, які опинились в Чехословаччині після окупації більшовицькими військами українських земель. Загалом, доля більшості експонатів з колекції МВБУ сьогодні залишається невідомою. Проведення подальшого дослідження у цьому напрямі, в перспективі, повинно встановити їх наявність, місцезнаходження та історичну цінність.

Джерела та література

1. *Бажанський М. Початки Українського Пласту* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proba.plast.te.ua/idea/pochatky-ukrajinsko-ho-plastu>
2. *Бойко О. Українська селянська спілка* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.narod.ru/gromada/spilka/spilka-001.htm>
3. *Вагина О. До питання про чисельність українських емігрантів в країнах Європи: 20–30 рр. ХХ ст.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/20/20/vagina.pdf
4. *Вінниченко В. Відродження нації* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrlit.org/vynnychenko_volodymyr_kyrylovych/vidrozhennia_natsii/37
5. *Група пластунів і пластунок української гімназії в Ржевницях на міжнародному зїзді пластунів у Празі 1931* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istorija-plastu.livejournal.com/59770.html>
6. *Грушевський Т. Полковник армії УНР з Радивілова* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radyvyliv.info/polkovnik-armi%D1%97-unr-z-radivilova.html>
7. *Данилюк Д. Українська господарська Академія у Подебрадах* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_hospodarska
8. *Калинчук Д. Як Центральна Рада втратила шанс створити українське військо* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/37057>
9. *Кугутяк М. Діяльність Українського громадського комітету в Чехословаччині // Українська еміграція. Історія й сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади. Львів, 1992.*
10. *Лозенко Л. Празький український архів // Архіви України. 1994. Ч. 1*
11. *Меденці Я. Пласту 100 років* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hromada.hu/2012/nom_120/istoria/plast.html
12. *Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939.* Прага, 1942
13. *Формування українських частин у Москві // Газета «Извѣстія Петроградскаго совѣта рабочихъ и солдатскихъ депутатовъ» № 93 от 04.08.1917 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shapkino.ru/375-1/5886-3856>
14. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 5.
15. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 458.
16. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1079.
17. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 448.
18. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 460.